

ՎՐԱՑ ԿԵԱՆՔԻՑ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԻՑ

«Խենթին» ցոյց տուած ընդունելութիւնը.—Մի հայ նկարիչ վրաց տաճարում
—Դժգոհութիւններ քահանայական դատաւարակցի.—Ցաղանդաւոր դրողներին ա-
պահովացնելու հարցը.—Գիւղացիների անտեսական անկումը և նրանց հասարա-
կական կեանքը

«Իվերիա» լրագիրը, որ միշտ մի առանձին սիրով շարունակ է իր էջերում հայերի դէմ ուղղուած ամեն տեսակ թշնամական ու հայհոյական գրութիւններ և որ ոչինչ արժանաւոր չէ գրու- նում այն ամենի մէջ, ինչ որ հայկական է,—տպել է մօտերս (№ 172) մի գովասանական յօդուած հայ գրականութեան մա- սին։ Ինչպէս մեր ընթերցողներին յայտնի է, վրաց «Մոսմբէ» ամսագրում տպւում էր սրանից մի քանի ամիս առաջ Բաքիի «Խենթը»։ Նրա թարգմանիչ պ. Բ. Եւանգուլեանը լոյս ընծա- յեց ապա իր այդ աշխատութիւնը և՛ առանձին գրքով, կցելով նրան նաև մի առաջաբան։

Ինչպէս ինքը «Խենթը», այնպէս էլ թարգմանչի այդ առա- ջաբանը մի անկեղծ ու վսեմ ոգևորութիւն է ներշնչել «Իվերի- ա»ի յօդուածագիր պ. Դ. Նախ.-ին։ Պատմական ընթացքը, ասում է պ. Եւանգուլեանը, միևնոյն վիճակի ու բաղդի է հան- դիպեցրել հայերին ու վրա ինկրին, բայց դրանք չեն ուղում տեսնել այդ, չեն աշխատում խորը թափանչել սիմեանց սրտի ու մտքի մէջ, անսխալ ճանաչել իրար։ Մինչդեռ մի այդպիսի ծանօթութիւն, աւելացնում է նա, անհրաժեշտ է ինչպէս բա- Սեպտեմբեր, 1903.

րեկամութեան, այնպէս էլ թշնամութեան համար, որովհետեւ մարդս իր լաւ ճանաչած թշնամուց աւելի պակաս Պետա կարող է ստանալ, քան անծանօթից: Երկու աղգերի այդ փոխադարձ ծանօթութեան գործին նպաստելու համար նա թարգմանել է «Խենթը» և մտադիր է վրացերէնի վերածելու հետզհետէ նոյն հանդուցեալ տաղանդաւոր հեղինակի «Դաւիթ-Բէկը» և միւս վէպերը, ինչպէս նաև ուրիշ հայ վիպագրողներէ երկերը:

Պ. Եւանդուլեանի այդ դատողութիւնները և նրա առաջին աշխատութիւնը առիթ են տուել վրաց լրագրի յօդուածագրին անհլու հետևեալ արդարացի և համակրելի նկատողութիւնը.

«Մեծ ամօթ է մեզ համար, որ չենք ճանաչում այնպիսի մի մօտիկ հարեան ազգի, ինչպիսին են հայերը. չենք ճանաչում յատկապէս նրանց գրականութիւնը, որն անկարելի է որ մեզ համար հետաքրքիր չը լինի: Կարող է մեզ ներուել, եթէ մենք չը ճանաչենք և չը հետաքրքրուենք Եւրոպայի որեւիցէ մի փոքր աղղութեան գրականութեամբ, բայց հայոց գրականութեամբ մենք ոչ թէ միայն պէտք է հետաքրքրուենք ու նրան ճանաչենք, այլ նրան պէտք է արդէն ուսումնասիրած լինեն, ինչպէս նաև իրանք հայերը—վրաց գրականութիւնը: Մեր և նրանց մէջ փոխադարձ յարաբերութիւնը անխուսափելի է, այդ երևոյթը կարող են ուրանալ միայն մտքով կուրացածները: Հետևապէս, մենք պէտք է փոխադարձաբար մօտից ճանաչենք միմեանց: Այդ նպատակով պէտք է թարգմանենք միմեանց ամենաընտիր գրական արտադրութիւնները, գրենք գրական տեսութիւններ, ուշադրութիւն դարձնենք միմեանց կեանքի զարգացման վրայ նային—Շատ չնորհակալ պէտք է լինենք պ. Եւանդուլեանից, որ թարգմանել է մեզ համար «Խենթը»: Այդ վէպն էլ այնպէս սիրելի կը դառնայ վրաց համար, ինչպէս «Լուսադիմն», «Գիւղացու պատմութիւնը» և այլ ընտիր գրքերը»:

Անյնելով ապա թարգմանչի լեզուին, յօդուածագիրը վկայում է, որ նա մեծ ջանք է դրած գրել պարզ և կանոնաւոր գրելու, թէև բոլորովին ազատ չէ մնացել մի քանի սխալ դարձուածներ գործածելուց:

Ի վերջոյ, «Ի վերիայի» աշխատակիցը ջերմ ցանկութիւն է յայտնում, որ պ. Ե. չը թուլանայ իր ընտրած ասպարիզում, «որովհետեւ շատ աղքատ է վրաց գրականութիւնը ընտիր գրութեանցի թարգմանութիւններով»—և ցանկալի է օր առաջ տեսնել «խոստացած «Դաւիթ-Բէկն» ու դրանց նման գրքերը»:

Բաֆֆիի թարգմանչին սպասում է, յօդուածագրի ասելով, վրաց հասարակութեան սէրն ու յարգանքը...

«Ի վերիայի» կողմից հայ մարդուն ուղղուած այդ հազա-

դիւտ գովասանքին արժանանալուց մի շաբաթ անց պ. Եւան-
դուկեանը տպագրեց նոյն լրագրում (№ 178) Գամառ-Քաթիպա-
յի ԱԱ՛խ, ինչպէս կ'ուզեմ» հրաշալի երգիծաբանութեան թարգ-
մանութիւնը: Թէպէտ այդ թարգմանութիւնը չ'ունի, իհարկէ,
հայերէն բնագրի համեմուտ հոտը և ախորժկի մուգիկան, բայց
մենք համոզուած ենք, որ նա լաւ տպաւորութիւն կը թողնի
վրացի ընթերցողներին վրայ, որովհետեւ թարգմանչին յաջողուել
է պահպանել լիուրի կերպով տաղանդաւոր բանաստեղծի ցնցիչ
յուամորը:

Մօտեքս Քութայիսի ուղղափառ մայր եկեղեցին ներսից
գեղարուստօրէն՝ նկարներով՝ զարդարելու համար կատարուե-
ցաւ մի տեսակ աճուրդ: Տեղի միաբանութեան կողմից Թիֆ-
լիսից հրաւիրուեցան նկարիչներ, և վերջիններից պ. Մրեվի-
շվիլին ամբողջ գործը կատարելու համար (որոշ ծրագրով) պա-
հանջում էր 10,000 ռուբլի վարձատրութիւն: Միաբանութիւնը
այդ դիմը չափազանց բարձր դտաւ և գործը յանձնեց յայտնի
հայ նկարիչ պ. Նշանեանին, որ բաւականանում էր 6000-ով:
Վրացի քահանաների այդ վճիռը սաստիկ ցաւ է պատճառել
«Վերելային» (№ 169), և նա դժուարանում է հասկանալ, թէ
ինչպէս կարելի էր արդեօք յանձնել այդպիսի մի գործ «հայ
նկարչին»: «Ինչի նման կը լինի արդեօք—բացառանում է նա
—որ վրացի սրբերի դէմքերը օտար ազգի մարդկանց երեսները
յիշեցնեն: Անկարելի բան է, որ այդ դէմքերը դուրս գան ան-
սխալ, եթէ նկարիչը յատուկ կերպով ուսումնասիրած չը լի-
նի վերական գեղարուեստը, վրաց վարք ու բարքը, նրանց
սիրտն ու հոգին»: Եւ որովհետեւ այդպիսի դրաւական, լբագրի
կարծիքով, չը կայ, և կապած պայմանը քանդել կարելի
չէ, նա առաջարկում է վերոյիշեալ միաբանութեանը կազմել
մասնագէտների մի վերաստուգիչ խումբ, որը կարողանայ «կը-
տոր-կտոր, առանց վերջանալուն սպասելու» քննութեան են-
թարկել հայ նկարչի աշխատանքը:

Մեզ մնում է, ընթերցող, սպասել և տեսնել, թէ «րպի-
սի յաջողութեամբ դուրս կը գայ պ. Նշանեանը այդ փորձու-
թեան տակից...

Վրալի հրապարակախօսներն էլ վերջին ժամանակներս
խիստ քննադատութեան են ենթարկում իրան, քահանաներին,
դատաւիտուում է նրանցից շատերի անգործութիւնը, ընչասի-

բուժիչներ, ագահութիւններ, ժողովրդին վատ օրինակ տալը, ներա հետ անհաշտ վարուելը...

Մեր հաշտութեան ամսում այդ յարձակումների մեծ մասը բաժին ընկաւ Զաքարիայ չրջանի հոգևորականներին: Այդ կողմերում վաղուց ապրում են բաւական քանակութեամբ «ինգիլո» կոչուած մահմէդականացած վրացիք: Անցած 19-րդ դարու երկրորդ կէսից «կովկասում» քրիստոնէութիւնը վերականգնող ընկերութիւնը՝ աշխատում է նրանցից շատերին վերադարձնել իրանց մայրենի եկեղեցու ծոցը: Այդ նպատակով ուղարկւում են այնտեղ վրայի քարոզիչներ ու քահանաներ, կառուցւում են եկեղեցիներ և ուսումնարաններ: Սակայն այդ քահանաներից շատերը, ինչպէս վկայում են հիմա վրացի թրդ-թակիցները, մոռանում են իրանց առանձնակի, բարձր կոչումը և իրանց անկարգ կենցաղավարութեամբ և քարոյական անզօրութեամբ պատճառ դառնում ինգիլոներից շատերի նորից մահմէդականութեան դիմելուն...

«Մեր քահանաների այդպիսի ապիկարութիւնն է պատճառ,—ասում է թղթակիցներից մէկը («Բիւրիա», № 162), որ այս կողմերում մուսուլմանների հոգևոր պաշտօնեաներն աւելի ազդեցութիւն ունեն ժողովրդի վրայ, քան քրիստոնէայ քահանաները: Այդ էր նոյնպէս պատճառը, որ քրիստոնէացած Թասմալօ գիւղը նորից վերադարձաւ Մահմէդի կրօնին»...

Թղթակիցները չեղտում են մանաւանդ այն հանդամանքը, որ յիշեալ հոգևոր հայրերը, քրիստոնէական սիրոյ փոխարէն, աշխատում են շարունակ բաժանում, ատելութիւն և թշնամութիւն սերմանել քրիստոնէացած և մահմէդական մնացած ինգիլոների փոխադարձ յարաբերութիւնների մէջ...

Հետաքրքիր է նոյնպէս Գութայիս քաղաքի մի վրացի քահանայի հետեւեալ արարքը: Դա ցանկութիւն է յայտնում անցեալ տարի այնտեղի եկեղեցիներից մէկի վերանորոգող մասնաժողովին, որ իրան թոյլ տան գնալու կարճ միջոցով Մոսկուա՝ վերաչինուող եկեղեցու համար փող ժողովելու: Տրւում է նրան ժապաւինեալ մատնան, և նա ճանապարհ է ընկնում: Ամբողջ 6 ամիս իր մասին ոչ մի լուր չը տալուց յետոյ՝ քահանան վերջապէս ուղարկւում է մասնաժողովին 200 ռուբլի և մինամակ, որով յայտնում է, թէ «մի ինչ—որ աւագակ և Աստուծոյ չար թշնամի օրը ցերեկով Մոսկուայի փողոյներից մէկում վայր գցել տուեց իրան ձեռքից ժապաւինեալ մատնանը, և վերջինս այնպէս փչացուեց, որ ինքը ստիպուեց մի ուրիշ նոր մատնան չինելու ժողովարարութեան համար»: Անցնում է դարձեալ մի քանի ամիս, և քահանան, առանց այլևս մի կոպէկ

ուղարկելու, վերադառնում է Գութայիս, նրա ներկայացրած հաշիւից երևում է («Ճնորհս-Փուրցելին», № 2226), որ նա այդ նոր մատենանով (հնի մասին այլևս խօսք չը կայ) հաւաքել է ընդամենը 1823 բուրլի և 45 կոպէկ, որպիսի գումարից նա ուղարկել էր 200 բուրլի մասնաժողովին, իսկ մնացածը—ծախսել իր վրայ... Բայց որովհետև քահանան, Մոսկուա ճանապարհ ընկնելիս, ստացել էր դարձեալ մասնաժողովից 120 բուրլի փող,—վերջ ի վերջոյ մասնաժողովին հասնում էր՝ եկեղեցու վերաշինութեան օգտին՝ միմիայն 80 բուրլի...

«Ահա այսպիսի դէպքերի համար է ստուած,—աւելոյնում է «Ճնորհս-Փուրցելին»—որ բացատրութիւնները աւելորդ են»...

Այժմ նորից վրաց մամուլի էջերում հարց է բարձրացել ազգային գրողների մասին։ Ի՞նչպէս անել, որ տաղանդաւոր գրողները դիսաւոր աստղի նման չ'երևան ու չ'անհետանան շուտով գրական հորիզոնից։ Ի՞նչ միջոց գործ դնել, որ շնորհալի վիպասանները, բանաստեղծներն ու հրապարակախօսները շարունակ գրեն և հետզհետէ աւելի զարգացնեն իրանց տաղանդը։ Մինչև այժմ համարեա թէ օրէնք է դրածել այն երկոյթը, որ հէնց որ մի երիտասարդ ցոյց է տալիս հասարակութեանը իր տաղանդը, նա շուտով մի տեսակ անյայտանսւմ է հասարակութեան աչքից և երևում է նրան երբեմն շատ երկար ընդմիջումներից յետոյ։ Այդպիսի ընդմիջուող և մի տեսակ սառնասիրտ գործունէութեան հետևանքը լինում է այն, որ մի ժամանակ հասարակութեանը ոգևորող և նրան շատ բան խոստացող տաղանդը մնում է նոյն կէտի վրայ, առաջ չէ գնում, չէ փարթամանում, չէ նուաճում ընթերցողների աւելի մեծ շրջաններ։

Այդ երկոյթի գլխաւոր պատճառը—նրան ուսումնասիրողների կարծիքով—կայանում է նրանում, որ վրացի բոլոր գրողները (մի միակ բացառութեամբ) եղել են միշտ՝ վերջին 50—70 տարուայ ընթացքում՝ պետական և հասարակական ծառայութեան մարդիկ։ Դրանցից շատերը բոլորովին ժամանակ չեն ունեցել զբաղուելու գրելով, շատերը, ապրելով մանաւանդ յետամնաց քաղաքներում ու գիւղաքաղաքներում, նոյնիսկ մի օրինաւոր գրադարանի երես չեն տեսել, շատերն էլ նոյնիսկ հնարաւորութիւն չեն գտել ճանապարհորդելու ոչ միայն արտասահմանում և աւելի մօտիկ տեղերում, այլ մինչև իսկ իրանց հայրենիք—Վրաստանում...

Ուրեմն պէտք է ամենից առաջ ազատել վրացի գրողին

երկրորդական պարապմունքներից, պէտք է ստեղծել նրա համար այնպիսի մի դրութիւն, որ նա պարապէ միայն գրելով, ուսումնասիրէ կեանքը, ճանապարհորդէ, գրքեր կարդայ, շփուի մարդկանց ու ժողովուրդների հետ...

Բայց ինչպէս ստեղծել այդ երջանիկ դրութիւնը:

Ահա այդ հարցին ամենից մանրամասն պատասխանում է պ. Դուտու Միգրելին («Իվերիա», № 178) իր «Միթէ մենք գրողներ ունենք» յօդուածում: Նա առաջարկում է առանց յետաձգելու հիմնել յատկապէս գրողներին նպաստող մի ընկերութիւն, որը կը պահէ մշտապէս մի քանի թոշակաւոր՝ գրողներից: Թոշակը տրւում է երիտասարդ գրողներին, հէնց որ նրանք ցոյց կը տան գրողի աչքի ընկնող, յուսալի տաղանդ: Ընկերութիւնը այդպիսիներին առատօրէն ապահովուցնում է մի քանի տարի պայմանաժամով: Նրանք պէտք է անեն այն ամենը, ինչ որ հարկ կը լինի իրանց տաղանդը դարգացնելու համար: Իրանց գրուածքները դրանք պէտք է յանձնեն ընկերութեանը, որը միջոցները ձեռք կ'առնէ նրանց տպագրելու: Երբ նշանակուած տարիների թիւը լրանայ և թոշակաւորը ի դերն չը հանէ ընկերութեան նրա վրայ դրած յոյսերը,—պայմանը կարող է նորոգուել դարձեալ մի քանի տարով, և այդպէս շարունակաբար: Այդ գործի համար, պ. Միգրելու հաշուով, ակզներում բաւական կը լինի ծախսել տարեկան 10—20,000 րուբլի, որպիսի գումարը, նրա ասելով, վրաց հասարակութեան համար շատ հեշտ է հայթայթել:

Տեսնենք, ինչ արձագանդ կը գտնի այդ համակրելի միտքը վրաց հասարակութեան այլևայլ խաւերում:

Որովհետեւ խօսքն այստեղ վրացի գրողների մասին է, մենք աւելորդ չենք համարում հաղորդելու նաև մի տեղեկութիւն:

Ինչպէս յայտնի է, վրաց համար 12-դ դարից ի վեր մի պաշտելի դիրք է «Ընձենաւոր» պոէման: Դրա անուանի հեղինակի կամ (ըստ ոմանց) թարգմանչի՝ Շոթա-Ռուսթաւելիի գերեզմանը չէ արժանացել իր ժամանակին մի քարի կտորի և յաւիտենականապէս կորել է իր ապերախտ հայրենակիցների ժառանգների համար: Այժմ վրաց մամուլը հարց է բարձրացնում մի համեստ արձան կամ գոնէ կոթող կանգնելու ոչ թէ նրա աճիւնի վրայ (որի տեղը յայտնի չէ), այլ նրա ծննդավայր Ռուսթաւի գիւղում, տեղական մի գեղատեսիլ ժայռի վրայ: Բացուած է արդէն ստորագրութիւն և մի համեստ գումար հաւաքուած:

Շատ տխուր թղթակցութիւններ են տպում վրայ լրագրողները Իմերեթիայի, Մինգրելիայի և Գուրիայի բնակիչների տնտեսական դրութեան մասին: Այդ կողմերի (Քութայիսի նահանգ) գիւղացիների հողերը վաղուց ի վեր սաստիկ քչացել են: Այն գիւղերում, որտեղ ճորտութիւնից ազատուելուց յետոյ ապրում էին 40—50 տուն, այժմ ապրում են 150—200 տուն: Կալուածատէր ազնւականներն էլ իրանց հողերի համար չափազանց մեծ վարձ են պահանջում ռամիւկներից: Գետնի գլխաւոր արդիւնք սիմինդրը (կգիպտացորեն) յաճախ փչանում է բնութեան արհաւիրքներից կամ այլևայլ ճիճուներից: Գիւղացիները խեթ աչքով են նայում համեմատաբար աւելի երջանիկ կալուածատէր ազնւականների վրայ: Հասարակական բարոյականութեան զգացումները չօշափելի կերպով թուլացել են. դողութիւն, յափշտակութիւն, մարդասպանութիւն և առհասարակ փոխադարձաբար միմեանց մեղա տալը—սովորական երևոյթներ են դարձել:

Այդպիսի ցաւալի բովանդակութիւն ունեցող գրութիւններ ստացւում են համեմատաբար աւելի Մինգրելիայից:

Ճնտեսական անկումը—ասուած է այդպիսի թղթակցութիւններից մէկում («Իվերիա», № 165)—յետ քաշից ժողովրդի մտաւոր առաջադիմութիւնը, հալածեց վերջինի պահանջները և առաջ քաշեց ստամոքսի հարցերը: Հասարակութիւնը մանրացաւ. նա չէ ցոյց տալիս առողջ մտքին վայել առողջ դատողութիւն, սկսուեց դասակարգային հակառակութիւն և թշնամութիւն: Ազնւականներն ատում են թաւաղներին (իշխաններին) և բարձրից նայում գիւղացիներին. թաւաղները բարկացած են ազնւականների վրայ և զգուշանքով են նայում գիւղացիներին, իսկ վերջիններն այդ երկու դասակարգին էլ բանի տեղ չեն դրնում և հաւասարապէս ատում են նրանց: Հասարակութեան իւրաքանչիւր անդամին կլանել է չահաւիրութիւնը և ամենքն միասին աշխատում են իրար ոտի տակ տրորելու, որպէսզի անձնական շահը չը վնասուի: Արդեօք ի՞նչ հասարակական դործ կարող է կատարուել այս դրութեան մէջ, ի՞նչ սպեղանի կարող է պատրաստուել հասարակական վէրքերի համար...

Տ. ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ